

ACȚIUNILE COLECTIVE ALE NOBILILOR ARDELENI ÎNTRE 1367 ȘI 1369*

Cosmin POPA-GORJANU**

The Collective Actions of the Transylvanian Nobles between 1367 and 1369

Abstract. *This paper analyses some instances of collective actions involving the community of Transylvanian nobles in the period 1367–1369. The Transylvanian nobles earned eight collective privileges between 1324 and 1366, but their activities after 1366 have not yet been included in analyses of regional identity. This article focuses on the significance of the royal mandate addressed to Transylvanian officials on 12 March 1367, a royal letter dated 15 December 1367 requiring the nobility to prepare for war and, finally, an agreement between the community of nobles and Bishop Demetrius. A couple of smaller examples of interventions made to King Louis I by the community of nobles on behalf of some of their members are discussed as manifestations of regional identity.*

Keywords: *Transylvanian nobility, regional identity, privileges, royal mandates, voivode.*

Cuvinte-cheie: *nobilimea ardeleană, identitate regională, privilegii, porunci regale, voievod.*

În anul 2011, pe când era în plină desfășurare proiectul de cercetare colaborativă intitulat „Cuius Regio: An analysis of the cohesive and disruptive forces destining the attachment of (groups of) people to and the cohesion within regions as a historical phenomenon”, am examinat subiectul acțiunilor colective ale nobililor ardeleni într-un studiu care s-a concentrat asupra privilegiilor de stare obținute de acest grup între anii 1324 și 1366, ca indicii ale manifestării componentei factuală sau instrumentală, a identității regionale¹. După finalizarea proiectului menționat, din anul 2015 am continuat să examinez activitățile colective ale nobilimii ardeleni până în a doua jumătate a secolului al XV-lea². Al treilea studiu dedicat acestui subiect s-a concentrat asupra unor documente dobândite sau privitoare la obștea nobililor transilvăneni din intervalul cronologic 1380-1404³. Dacă în studiul publicat în anul 2011 am descris și am analizat un număr de opt astfel de acte, încheind cu obținerea privilegiului din 28 iunie 1366, completarea acestora cu

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului finanțat de Croatian Science Foundation, IP-2019-04-9315 (Angevin Archiregnum in East Central and Southeastern Europe in the 14th Century: View from the Periphery).

** Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, România; e-mail: cosminpg@uab.ro.

¹ Popa-Gorjanu 2011, p. 70-96; Popa-Gorjanu 2012, p. 42; pentru definițiile identității regionale, vezi Paasi 2002, p. 139-141. Există trei componente ale identității regionale: cea cognitivă, cea afectivă și cea factuală sau instrumentală. Cea din urmă se referă la acțiunile specifice sau la folosirea regiunii ca mijloc de raliere în atingerea unor scopuri specifice.

² Popa-Gorjanu 2015, p. 301-313; Popa-Gorjanu 2016; Popa-Gorjanu 2017, p. 173-185.

³ Popa-Gorjanu 2015, p. 301-313.

alte informații este necesară în vederea conturării unui tablou cât mai cuprinzător, incluzând detaliile oferite de mandatul regelui emis în 12 martie 1367, scrisoarea regală de mobilizare adresată nobililor ardeleni, la 15 decembrie 1367, și înțelegerea dintre obștea nobililor ardeleni și episcopul Dumitru, cu privire la încasarea dijei, de la 9 noiembrie 1369.

Porunca regală din 12 martie 1367, de care mă voi ocupa mai întâi, a fost emisă la mai puțin de un an de la acordarea privilegiului solemn din 28 iunie 1366⁴. Pe lângă stabilirea procedurii de judecată de urmat pentru condamnarea și executarea celor acuzați de furt și tâlhărie, în cadrul privilegiului respectiv au fost confirmate și alte drepturi obținute de nobilimea ardeleană în cursul deceniilor anterioare sau chiar dintre cele acordate de Ludovic nobilimii din Ungaria în anul 1351. Nu intenționez să reiau analiza drepturilor menționate în acest privilegiu, dar câteva observații sunt utile. Primul punct al privilegiului din 1366 oferea nobililor calea juridică de condamnare a celor acuzați de furt sau tâlhărie, ori de altă infracțiune publică, în cazul nobililor cu încuviințarea (*approbatione*) a cincizeci de nobili, sau cu mărturia (*atestatione*) a cincizeci de oameni de rând (*homines ignobiles*), dacă acuzatul nu era nobil⁵. Procedura de acuzare prin jurământ de către mai mulți inși fusese abrogată prin articolul VI al Bulei de Aur a nobilimii din anul 1222⁶. Bula de Aur fusese confirmată de regele Ludovic la 11 decembrie 1351, cu tot cu articolul VI, de aceea procedura de urmat în condamnarea celor învinovați de furturi sau tâlhărie era o cale excepțională, care permitea revenirea la acuzarea prin cojurători. Ceea ce atrage atenția este concesia semnificativă făcută de monarh privind scutirea nobililor de la plata veniturilor cămării, darea merindelor și slujba la oaste, împotriva voinței lor, în schimbul datoriei beneficiarilor de a-i ajuta pe rege și pe voievodul sau

⁴ DRH C 1991, p. 159-161.

⁵ *Ibidem*, p. 159. „[...] igitur eisdem fidelibus nobilibus nostris et nostre terre Transilvane, ad exterminandum seu delendum in ipsa terra malefactores quarumlibet nacionum, signanter Olachorum, talem de plenitudine regie nostre potestatis et gracia speciali concessimus libertatem, quod quicumque homo in furto vel latrocinio aut alio criminali facto fuerit notorie inculpatus, quamvis non sit manifeste pro tunc, cum inculpatur, apprehensus, si erit nobilis, cum approbatione quinquaginta nobilium, si vero fuerit ignobilis, cum atestatione quinquaginta hominum ignobilium, iuridice interim possit per partem adversam”.

⁶ Bak et alii 1999, p. 33. „VI. Item populi coniurati in unum fures nominare non possint, sicut consueverant”; DIR C 1951, p. 190. „De asemenea, oamenii de rând, jurând împreună, nu vor putea învinui pe nimeni de hoție, așa cum a fost obiceiul”. Atât editorii colecției de legi ale regatului Ungariei, precum și editorii colecției de documente privitoare la Transilvania, au indicat ca sursă a obiceiului respectiv articolul 4 din legea a doua a regelui Ladislau I. Într-adevăr, articolul se referea la recurgerea la ordalie în cazul în care toți locuitorii unui sat jurau unul după altul că un pârât era vinovat de hoție. Dacă pârâtul se dovedea nevinovat, în urma procedurii ordaliei, atunci satul plătea o *pensa* preotului satului, dar dacă era vinovat, atunci averea lui era confiscată de rege, iar satului îi revenea a patra parte (Bak et alii 1999, p. 13).

vicevoievodul în funcție la nimicirea necredincioșilor și nesupușilor din acele părți⁷.

Contextul emiterii privilegiului regal din 1366 a fost analizat de Maria Holban, Șerban Papacostea⁸ și Ioan-Aurel Pop⁹. Maria Holban a indicat operațiunile militare declanșate de regele Ludovic I în anul 1365, care s-au soldat cu ocuparea Vidinului și crearea banatului Bulgariei, urmate, în 1366, de tensiunile dintre Vladislav Vlaicu și regele angevin, care a rămas în Transilvania între lunile aprilie și octombrie ale aceluiași an¹⁰. De asemenea, aceeași autoare a schițat principalele obiective ale lui Ludovic I în acordarea privilegiului din 28 iunie 1366, în sensul unui târg, nobilii primeau încuviințarea unei proceduri prin care să se îndrepte împotriva „răufăcătorilor”, în timp ce regele preciza că aștepta din partea lor ajutor în combaterea rebelilor din acele părți, referindu-se la românii din Țara Românească¹¹. Șerban Papacostea propunea înțelegerea diplomei din 1366 în ansamblul acțiunilor regelui Ludovic I, ca parte a programului său politic, care viza supunerea celor două state românești extracarpatice¹². Istoricul a identificat măsurile adoptate de rege, prin privilegiul respectiv, care aveau să cântărească în evoluția ulterioară a elitelor românești din Transilvania, în esență, precizările legate de importanța confirmării prin diplomă regală a stăpânirii cneziale (care făcea ca mărturia cnezului confirmat să aibă valoarea celei a unui nobil) și prevederea conform căreia împlicinații care deschideau acțiuni de recuperare a proprietăților, fără să aibă acte temeinice împotriva unor pârâți care posedau astfel de acte, să poată deschide procese numai la curtea regală¹³. În ceea ce privește primul articol, legat de procedura de acuzare și de condamnare a celor acuzați, Papacostea nu ezita să o numească „o formulă de represiune legalizată încredințată nobilimii, pentru apărarea pozițiilor ei” și „prima discriminare legală, după criteriul etnic, referitoare la români, cunoscută în istoria Transilvaniei”¹⁴. Consecințele diplomei din 28 iunie 1366 vor constitui, în continuare, un prilej de reflecție, însă aici doresc

⁷ Pop 1997, p. 72; DRH C 1991, p. 160. „*Ceterum, quia dictos nobiles et eorum possessiones a solutione lucri camere, victualium amministrazionee et exercituacione invitus facienda graciose duximus eximendos, igitur volumus ut hiidem nobiles teneantur et debeant nobis vel, in nostra persona, wayuode nostro Transilvano aut eius vicewayuode auxiliari ad conterendum seu destruendum nostros et sancte corone nostre illarum parcium infideles, contumaces et rebelles*”; pentru cea mai recentă discuție asupra acestui paragraf, vezi Diaconescu 2013, p. 81-82.

⁸ Papacostea 1980, p. 17

⁹ Pop 1997, p. 77-81.

¹⁰ Holban 1956, p. 13-17.

¹¹ *Ibidem*, p. 17.

¹² Papacostea 1999, p. 91-92.

¹³ *Ibidem*, p. 92.

¹⁴ *Ibidem*, p. 93.

să explorez pasul următor în care nobilimea ardeleană a fost subiect al unui act regal.

În 12 martie 1367, în numele regelui Ludovic I, se emitea o poruncă a palatinului întărită de consiliul baronilor, care punea în vedere tuturor autorităților ecleziastice și laice, și îndeosebi voievodului Transilvaniei aflat în funcție, precum și tuturor slujbașilor, comiților, castelanilor, orașelor și satelor libere, respectarea libertăților și privilegiilor nobililor din Transilvania, precum și ale oamenilor de orice stare¹⁵. Deși adresa este generală, cuprinzând toate categoriile de autorități, porunca este adresată în special voievodului nou-numit și celui care va urma în dregătorie, așa cum indică menționarea în cadrul dispoziției a voinței suveranului de respectare a tuturor drepturilor nobililor ardeleni de către voievod și slujbașii săi¹⁶. Preambulul este unul concis, prin care se arată voința monarhului de a-i păstra pe nobilii Transilvaniei și pe oamenii de altă stare în toate „libertățile, privilegiile, milostivirile, legile și obiceiurile” lor, primite de la monarhii anteriori și de la el, urmat de dispoziție, porunca strașnică (*firno regio sub edicto precipientes mandamus*) adresată autorităților ca să nu îndrăznească să-i supere, asuprească sau tulbure (*molestare, agravare, perturbare*) pe beneficiari, ci să le îngăduie să se bucure de aceleași libertăți privilegiate de care au beneficiat până atunci. Mandatul se încheie cu menționarea faptului că regele a poruncit și poruncește și prin actul respectiv voievodului în funcție (dar nenominalizat) de a-i proteja, apăra și păstra pe nobili în drepturile lor împotriva oricui ar dori să le încalce acele privilegii. Așadar, acest act denotă atenția deosebită acordată de regele Ludovic I îndeplinirii cerințelor nobililor transilvăneni cu privire la respectarea a ceea ce ei considerau drepturile și privilegiile lor obținute din vechime. Nu este vorba despre acordarea altor drepturi, ci de atenționarea membrilor aparatului administrativ al voievodului cu privire la atitudinea și îndatoririle lor față de acest grup. De ce a fost necesară o poruncă regală în acest sens, la mai puțin de un an de la acordarea privilegiului din 28

¹⁵ DRH C 1991, p. 330-331.

¹⁶ *Ibidem*, p. 330-331. „*Lodonicus, dei gracia, rex Hungarie, fidelibus suis, universis prelatibus, baronibus et specialiter vniuode Transilvano nunc constituto et in futurum constituendo (...) volumus et fidelitati uniuersitatis vestre, firno regio sub edicto precipientes mandamus quatenus predictos nobiles et alios quoslibet in predictis partibus Transiluanis, ut prefertur, existentes, contra formam predicte prerogative libertatis eorum, per nos et per predictos progenitores nostros eis date et concesse, in nullo modo molestare, agravare et quovismodo perturbare presumpmatis sed ipsos et quemlibet ipsorum in eisdem privilegiatis ipsorum libertatibus, quibus hactenus perstiterunt, pacifice itu, frui et gaudere permittatis; alioquin commisimus et ex nunc committimus predicto wayuode nostro, ut eosdem, contra quoslibet in debite molestare attemptantes, in eorum iuribus ac libertatibus protegat, defendat et conservet, nostra regia auctoritate presentibus sibi tradita et commissa mediante?*”

iunie 1366? Răspunsul comportă interpretări diferite, mai mult sau mai puțin plauzibile¹⁷.

Textul nu conține niciun indiciu referitor la vreun nobil transilvănean care ar fi solicitat emiterea unui astfel de document, de aceea explicația cea mai plauzibilă pare să fie legată de schimbarea recentă a voievodului. Dionisie Lackfi deținea demnitatea de voievod din anul 1359 și până la 3 martie 1367, pentru ca, din 25 martie, fratele său, Nicolae Lackfi, să fie atestat în funcția de voievod al Transilvaniei¹⁸. Numirea celui de pe urmă s-a petrecut însă foarte rapid, după moartea lui Dionisie, înainte de 10 martie 1367, când a avut loc o judecată la care Nicolae Lackfi a participat ca voievod¹⁹. Așadar, porunca regală, promovată de palatin în cadrul consiliului regal și supusă „chibzuinței” baronilor, era probabil justificată de numirea noului voievod, în condițiile în care regele a dorit să-i pună în vedere conduita de urmat față de nobilii din Ardeal. Examinarea aprofundată a acestei porunci regale către oficialii din Transilvania este de discutat într-un studiu viitor despre mecanismele guvernării în perioada angevină.

În iunie 1366, unele drepturi mai vechi și altele mai noi fuseseră confirmate sau concesate obștii nobililor ardeleni de către monarh, în schimbul acceptării de către aceștia a obligației de a sprijini militar eforturile lui Ludovic de supunere a celor două principate de la sudul și răsăritul Transilvaniei. De ce a fost nevoie de emiterea prin consiliul regal a acestui mandat din 1367? Familia Lackfi a rămas strâns legată de regele Ludovic pe

¹⁷ Holban 1962, p. 342-343. Maria Holban a sesizat legătura dintre privilegiul din 28 iunie 1366, porunca din 12 martie 1367 și scrisoarea de pregătire la oaste din 15 decembrie 1367, dar nu a dezvoltat analiza.

¹⁸ Engel 1996, p. 12; Francisc Pall arată că voievodul Dionisie Lackfi ar fi fost menționat în funcție până la 30 ianuarie 1367, în timp ce prima atestare a lui Nicolae Lackfi ca voievod ar fi din 12 martie 1367 (Pall 1956, p. 502).

¹⁹ EO 2014, p. 247-248; Jakó 1993, p. 38. Zsigmond Jakó afirmă că „În vremurile mai vechi, voievodul nou numit va fi primit instrucțiuni verbale din partea însuși a suveranului sau a sfatului regelui”, ceea ce este plauzibil, dar putem să reținem că la numirea lui Nicolae Lackfi în 1367, cu privire la drepturile nobililor ardeleni, el a primit chiar un mandat scris, susținut de palatin și chibzuit de baroni. Exemplele de la mijlocul secolului al XVI-lea, extrase din diplomele de numire ale lui Andrei Báthory, Francisc Kendy și Ștefan Dobo, sunt ilustrative pentru practica epocii respective, având o anumită importanță în luminarea și înțelegerea funcționării aparatului instituțional al puterii, dar fără a putea suplini absența datelor din perioada anterioară. Informarea supușilor cu privire la numirea unui nou însărcinat regal, se întâlnește și în prima jumătate a secolului al XIV-lea, chiar la niveluri sociale de rang inferior, cum este cazul scrisorii regelui Carol Robert către locuitorii din satele cnezului Baci, din zona Banatului, care a fost depozat de satele respective în favoarea lui Ladislau Himfi, în anul 1320 (vezi Popa-Gorjanu 2019, p. 49, nota 79). Așadar, informarea în scris cu privire la numirea unui nou dregător regal se poate să se fi practicat chiar din primele decenii ale secolului al XIV-lea.

parcursul domniei lui²⁰. Faptul că dintre cei cinci fii ai fostului voievod al Transilvaniei, din perioada 1344-1350, Ștefan Lackfi, căruia între 1356 și 1359, i-a urmat în aceeași funcție fratele său, Andrei, trei au primit această demnitate succesiv, arată pe de-o parte relația specială dintre monarh și membrii familiei respective, dar, pe de altă parte, ridică întrebări despre motivele care l-au determinat pe rege să inițieze această poruncă. În absența altor indicii, explicația nu poate fi decât ipotetică, fiind legată de posibile abuzuri sau de tendințe de încălcare a privilegiilor nobililor de către aparatul administrativ al voievodului, care ar fi putut crea nemulțumiri celor vătămați²¹. Așa cum am menționat, regele acordase în iunie 1366 o serie de avantaje nobililor ardeleni în schimbul acceptării de către aceștia a obligației de a-i acorda sprijin împotriva adversarilor săi. În martie 1367, la numirea în funcție a noului voievod, conduita de urmat în relațiile cu nobilii era cea de respectare cât mai strictă a tuturor drepturilor acordate cu mai puțin de un an înainte.

În istoriografia românească a fost discutată problema atribuțiilor voievozilor în privința dreptului lor de acordare de donații funciare. Sigismund Jakó a prezentat, într-un studiu publicat în limba maghiară din anii 1980, tradus apoi în română în deceniul următor, informațiile izvoarelor și interpretarea acestora²². Criticând preocuparea preponderentă în istoriografia românească față de originea instituției voievodatului, Jakó atrăgea atenția asupra necesității cercetării materialului documentar, în vederea reconstituirii funcționării aparatului puterii în perioada medievală, ca o misiune a studiilor de istorie medievală. Această direcție a fost ulterior explorată de András Kovács în studiile sale de prosopografie medievală ardeleană, inclusiv cu privire la voievozii Transilvaniei din secolul al XIV-lea. Aceste studii constituie repere ale reconstituirii dezvoltării instituțiilor administrative și guvernamentale din perioada medievală, dar, în același timp, oferă și posibilitatea de a estima limitele cunoașterii raporturilor dintre stările ardeleni și însărcinării de rang înalt ai regelui.

Descrierile realizate de András Kovács ilustrează identificarea voievozilor dintre anii 1344 și 1359, în funcție de datele păstrate, cu privire la origine, stare materială, perioada de deținere a funcției, prezența efectivă în Transilvania, relațiile cu familiarii lor locali sau veniți cu ei din regiunile de baștină, numiți ca vicevoievozi. Prezența voievozilor în Transilvania a fost atestată în perioadele în care, din însărcinarea monarhului, aceștia convocau

²⁰ Hóman 1938, p. 446-447. Despre voievozii din familia Lackfi, vezi Kovács 2011, *passim*.

²¹ Popa-Gorjanu 2015, p. 302-303. În 1381, neînțelegerile dintre voievodul Ladislau de Losonc și oficialii săi, pe de-o parte, și nobilii ardeleni, de cealaltă parte, au necesitat trimiterea de către rege a capelanului regelui, Ioan, și a cavalerului curții, Mihail Bupal, pentru rezolvarea acestora.

²² Jakó 1993, p. 35-36.

congregațiile nobilimii sau ale celor trei stări, ori atunci când regele organiza acțiuni militare împotriva Țării Românești sau a Moldovei. Acesta era chiar contextul perioadei 1366-1370, când politica externă a lui Ludovic I era orientată spre expansiunea către principatele românești.

Nu în ultimul rând, trebuie să menționăm și destinul ulterior al acestui mandat, care s-a păstrat în arhiva capitlului din Alba Iulia, până când, potrivit unei solicitări oficiale, a fost transumptat într-o copie autentică de arhivării capitlului în anul 1786²³. Întrebarea este dacă acest document a circulat de la emitent la cei care urmau să-l citească, voievod, vicevoievod și oficiali, prin inițiativa autorității regale, ori a fost predat obștii nobililor. Nu avem date care să ne ajute să dăm un răspuns. Logic ar fi fost ca porunca regală să ajungă la cunoștința oficialilor enumerați. În martie 1367, palatinul în funcție era Nicolae Kont, cel care avea să fie schimbat, o lună mai târziu, cu Ladislau de Oppeln²⁴. Dintre baronii aflați în funcție la data respectivă, se numărau Ștefan Bebek, ca jude regal, Nicolae Szécsi, ca ban al Slavoniei, Kónya Szécsi, ca ban al Croației și Dalmației, Nicolae de Gara, în calitate de ban de Maciova, Benedict Himfi, cu funcția ban al Bulgariei, marele vistiernic Ioan Zsámboki, marele comis Emeric Lackfi, marele paharnic Petru Cudar, marele stolnic Pavel Liszkói, marele ușier Ioan Gönyűi. Motivul emiterii poruncii prin intermediul palatinului și al consiliului baronilor poate să fi fost, așadar, numirea noului voievod. Dacă admitem că voievodul lua parte la ședințele consiliului regal, atunci putem presupune că actul regal îi era cunoscut, dar nu este clar dacă tot voievodul va fi păstrat acest act până la intrarea sa în arhiva capitlului din Alba Iulia. Rămân astfel întrebări legate de modul de transmitere a poruncii regale destinatarilor, precum și de aducerea sa la cunoștința beneficiarilor.

În ce măsură nobilii ardeleni au știut de emiterea mandatului respectiv ori au solicitat chiar ei regelui să aducă în atenția noului voievod și a oficialilor problema respectării privilegiilor lor, nu poate fi stabilit fără alte date suplimentare. Că în lunile precedente au venit la curtea regală nobili ardeleni cu diferite scopuri, legate de interesele lor private, poate fi demonstrat prin examinarea documentelor păstrate din lunile ianuarie și februarie 1367. La 30 ianuarie 1367, comitele Iacob, fiul lui Iacob, fiul lui Apa de Beclean, primea, din partea regelui Ludovic, confirmarea unor acte mai vechi care atestau hotărnicirea moșilor Mălâncrav, Criș, Beșa, Felța, Roandola și Noul, aparținând familiei sale, și tot el solicita confirmarea unor acte referitoare la moșia Epyndorf, pe seama lui Melchior, fiul lui Martin²⁵. Cu o zi mai înainte,

²³ Atât documentul original, cât și copia din anul 1785, se păstrează la Arhivele Naționale ale Ungariei din Budapesta, sub cota Dl. 30697.

²⁴ Engel 1996, p. 3-4.

²⁵ DRH C 1991, p. 318-322.

în 29 ianuarie 1367, regele confirmase și întărise cu pecetea nouă actele mai vechi de danie și punere în stăpânirea moșiei Cristur, a vicecomisului Mihail, fiul lui Blasiu²⁶. Tot în primele luni ale anului 1367, au mai fost emise poruncile de hotărnicire a pământurilor de lângă Someșul Mic și punerea în stăpânirea lor a locuitorilor din Dej și Ocna Dejului²⁷. De asemenea, tot în același interval, regele poruncise din nou ca satul din vârful dealului, din pădurea Feleac, să intre sub jurisdicția orașului Cluj²⁸. Dar aceste prezențe ale unor nobili din Ardeal la curtea regală nu trădează vreo acțiune colectivă sau vreo plângere a comunității nobililor. De aceea interpretarea acestui mandat regal se poate lega de numirea în funcție a lui Nicolae Lackfi, căruia, așa cum menționează în textul mandatului, regele îi poruncise, probabil prin viu grai, și îi porunca și prin acel document scris, să-i ocrotească pe nobilii ardeleni²⁹.

Relația specială dintre regele Ludovic și obștea nobililor ardeleni, în contextul planurilor militare ale monarhului, este evidențiată și prin alt document, porunca scrisă trimisă de monarh în 15 decembrie 1367, prin care solicita nobililor să înceapă pregătirile în vederea unei campanii militare³⁰. Regele punea în vedere nobililor din Transilvania să pregătească cele necesare de mers la război, în așa fel încât să fie gata să i se alătore și să-l urmeze de îndată ce aveau să fie anunțați printr-un trimis al său și în scris³¹. Monarhul le amintea nobililor nu numai de îndatorirea lor de credință față de rege, ci și de faptul că îndeplinesc cerințele și dorințele nobililor, așa cum acestea fuseseră exprimate³². Această precizare din cadrul scrisorii regale se află în continuitatea privilegiului din 1366 și a mandatului discutat mai sus, din 12 martie 1367, ilustrând rolul nobililor în planurile de acțiune militară ale monarhului. Acordarea de privilegii, sau satisfacerea doleanțelor nobilimii în

²⁶ *Ibidem*, p. 315-318.

²⁷ *Ibidem*, p. 326.

²⁸ *Ibidem*, p. 315-316.

²⁹ *Ibidem*, p. 331. „[...] *alioquin commisimus et ex nunc committimus predicto wayuode nostro [...]*”.

³⁰ *Ibidem*, p. 442.

³¹ *Ibidem*, p. 422. „*Ludovicus, [...] fidelibus suis universis, singulis, nobilibus et possessionatis hominibus, in partibus Transilvanis constitutis et existentibus [...]. Fidelitatem universitatis vestre attente requirimus, nichilominus vobis et cuilibet vestrum firmo firmius regio edicimus sub precepto per presentes quatenus, statim habita presencium notocia universi vestrum universaliter et singuli singulariter adeo se equis, armis et aliis exercituum necessariis promptuare et munire studeat indilate, ut quam primum nos in brevi, sicut proposuimus, illuc in medium vestri, auctore domino, proficemur, et vobis per nostrum nuncium et litteras intimaverimus, more exercituantium egredi et nobiscum iter arripere possitis [...]*”.

³² *Ibidem*. „*Scitis namque et vestre evidenter constare potest universitati quod nos, hactenus omnem vestram voluntatem et beneplacitum adimplevimus, et adhuc facimus domino duce. Recommendatam itaque habemus vestram fidelitatem, propensius et recommissam, vosque benevolencia nostra regia et gracia speciali prosequentes in hac parte. Secus, sub nostre gravissime indigacionis pena, facere non ausuri*”.

Textul original se află la Arhivele Naționale ale Ungariei din Budapesta, sub cota Dl. 73725, făcând parte din colecția de documente a familiei Teleki, din Târgu Mureș.

anumite privințe, a fost așa cum au remarcat istoricii menționați mai sus, rezultatul unei negocieri sau al unei înțelegeri între rege și nobili. Fiind vorba despre acțiuni militare în afara granițelor regatului, potrivit privilegiilor lor, nobilii nu erau obligați să îl însoțească pe rege³³. Ei trebuiau să se mobilizeze la luptă numai în cazul unor atacuri ale unor forțe externe. În expedițiile peste hotarele regatului, nobilii îl însoțeau pe monarh cu condiția să fie plătiți, așa cum se consemnase în Bula de Aur, din 1222. Având nevoie de forțele militare ale nobilimii din Transilvania, regele a oferit acestora recunoașterea privilegiilor mai vechi, fiind dispus să le accepte diferitele cereri.

La începutul lunii iunie a anului 1368³⁴, voievodul Nicolae Lackfi a ținut congregația nobililor la Turda, ocazie cu care, potrivit unui mandat regal, toți nobilii care dețineau vămi pe moșiile lor trebuiau să înfățișeze actele lor doveditoare cu privire la acele drepturi. Nobilii din familia Gyerőfi de Dumbrava (*Wasarhel*/Oșorheiu, azi Dumbrava, jud. Cluj) nu au prezentat voievodului actele referitoare la vama de pe moșia lor, drept pentru care voievodul a confiscat, pe seama regelui, proprietatea respectivă³⁵. Faptul în sine nu este interesant decât prin prisma reacției rapide și a sprijinului primit de aceștia din partea obștii nobililor ardeleni, care au prezentat regelui cererea de revocare a confiscării și de retrocedare a vămii și moșiei către vechii stăpâni. Și aceasta într-un interval scurt, de aproximativ o lună. Regele emitea la 11 iulie 1368, din Zvolen, porunca adresată voievodului Nicolae Lackfi, prin care îi solicita să cedeze vechilor stăpâni posesiunea respectivă. Reprezentanții nobililor ardeleni au fost consemnați aici, fiind vorba despre Ladislau, zis Ceh de Rediu, și de Ioan Botus³⁶. Deși neprezentarea actelor doveditoare a constituit un motiv întemeiat pentru ca voievodul să procedeze la confiscarea vămii și a moșiei, reacția nobililor ardeleni a fost nu numai foarte rapidă, dar se pare că și eficientă. Cererea obștii nobililor de restituire a posesiunii confiscate, în vechile condiții în care a fost stăpânită, a fost

³³ Pentru o interpretare diferită, cu privire la percepția granițelor regatului față de Țara Românească și Moldova, vezi Diaconescu 2013, p. 81.

³⁴ Congregația a început la octavele sărbătorii Rusaliiilor (*Pentecostes*), în 4 iunie, iar ultimul document emis în cadrul adunării a fost dat în ziua a douăsprezecea a adunării, la 15 iunie 1368 (DRH C 1991, p. 521).

³⁵ Pentru o schiță a genealogiei și istoriei familiei nobililor Gyerőfi de Dumbrava, vezi Diaconescu 2013, p. 362-364.

³⁶ DRH C 1991, p. 530. „[...] *nobiles de Wasarhel, videlicet filii Gyurev, filii Iacobi, filii Johannis, filii Nicolai et filii Kenryn, eorum instrumenta literalia super tributo, quod in eadem possessione sua Wasarhel vocata tenent, inibi, iuxta nostra commissionem mandatoriam, exhibere non potuissent, ob que et ob hoc magnificus vir Nicolaus, vaivoda noster Transsilvanus, dictam possessionem Wasarhel, simul cum dicto tributo in ipsa habito, ab ipsis nobilibus ad manus nostras occupaverit, tamen nos, ad instantem et humilem supplicationem fidelium nostrorum nobilium partis Transsilvane, pro nominibus ipsorum per Ladislaum dictus Ceh de Reöd et Joannem Botus, nuntios eorum [...] regia benignitate reddidimus et remisimus gratiose, more pristino possidendam?*”.

încuviințată din bunăvoința regelui, probabil și ținând seama de importanța păstrării bunelor relații cu aceștia. Putem vedea în acest caz un exemplu de solidaritate de stare și reacție eficientă de apărare a intereselor membrilor stării.

Într-adevăr, planurile de acțiune militară ale regelui au fost lansate în septembrie 1368, când voievodul Nicolae Lackfi și vicevoievodul Petru de Iara, au condus o oaste alcătuită din cavaleri, nobili și secui, care a intrat în Țara Românească prin secuime³⁷. Potrivit narațiunii lui Ioan de Târnave, copiată în cronica lui Ioan Turoczi, oastea voievodului a trecut munții și a înaintat pe Valea Ialomiței. Aceasta ar fi obținut chiar o victorie împotriva oștii lui Vladislav Vlaicu, conduse de căpitanul Dragomir de Dâmbovița, care ar fi fost obligat să se retragă, însă, ulterior, oastea ardeleană a fost înfrântă de mulțimea românilor care i-au atacat din munți și din păduri. Cronicarul a menționat pieirea voievodului, a vicevoievodului și a comitelui de Târnava și a multor nobili de seamă. Cadavruul voievodului a fost recuperat cu mari eforturi și, în cele din urmă, înmormântat în mănăstirea Sfintei Fecioare din Strigoniu. Se cunoaște nominal pregătirea pentru participarea la campanie a unui nobil ardelean, Nicolae, fiul lui Ioan de Giula, care a avut nevoie de 80 de florini, pe care i-a obținut de la mama sa, prin zălogirea unor bunuri³⁸.

Dispariția voievodului și vicevoievodului în cursul campaniei din Țara Românească a dus la încetarea emiterii de documente de către acești oficiali

³⁷ Thurocz 1985, p. 181. „*Item ipse rex personaliter per Bulgariam partes Transalpinas sacre corone subiectas invadens, ex alia parte ultra terram Siculorum cum valido exercitu ac nobilibus et Siculis partis Transsiluane transmisit Nicolaum wayuodam Transsiluanum cum Symone filio Mauriti et aliis ex potioribus militibus suis ad invadendum partes Transalpinas contra Laiik wayuodam partium predictarum regie maiestati rebellantem. Qui tunc circa Danubium cum magno exercitu ad impediendum ingressum exercitus domini regis ex opposito regni Bulgarie insidiando residebat. Qui quidem Nicolaus wayuoda cum exercitu predicto fluvium Jhucza, ubi fortalitia et propugnacula erant per Olachos firmata, potenter expugnando pertransiens cum exercitu ipsius Laiik wayuode copioso, cuius capitaneus erat comes Dragmer Olachus castellanus eius de Dombouika, bello inchoato et certamine commissio victoriam obtinuit, et ipsum capitaneum multis interfectis in fugam convertit, sed postmodum incaute ulterius procedens inter indagines et reprium densitates ac passus strictissimos conclusus, per multitudinem Olachorum de silvis et montibus cum strennuo viro Petro suo vicewayuoda necnon Deseu dicto Was et Petro Rnfo castellano de Kykyllevar, Petro et Ladislao Siculis viris bellicosus et aliis militibus potioribus extitit interfectus. Et, cum gentes Hungarorum de ipso exercitu terga vertissent, et se in fugam convertissent, in locis lutosus et paludosis, indaginosus conclusi multi ex eis per Olachos occisi extiterunt, et aliqui cum magno periculo personarum et rerum damno evaserunt, et funus eiusdem Nicolai wayuode cum magna pugna de manibus Olachorum ereptum in Hungariam attulerunt ad castrum beate virginis in Strigonio tumulandum [...]*”.

³⁸ DRH C 1991, p. 548. Actul de zălogire a fost emis de conventul Cluj-Mănăstur, în 16 septembrie 1368: „[...] per eundem Nicolaum, filium Johannis, nobis propositum extitit pariter et relatam oraculo vive vocis quod, quia ipse in presentem exercitum contra Layconem versus partes Transalpinas iam inchoatum, unacum magnifico viro, domino Nicolao, wayuoda Transsiluano et comite de Zonuk, capitaneo scilicet eiusdem exercitus regalis, ac magistro Johanne dicto Lepes, castellano de Dewa, dominis suis, de necessario proficisci oporteret [...]”.

în toamna anului 1368 și în iarna anului următor. Deși din listele de demnitari, întocmite de Francisc Pall și Pál Engel, se indică faptul că următorul voievod, Emeric Lackfi (fratele lui Nicolae Lackfi), este atestat în funcție din 17 februarie 1369, până la mijlocul aceluiași an, nu se păstrează izvoare care să ateste activitățile cancelariei voievodale sau vicevoievodale. Tribunalele prezidate de vicevoievod la Sântimbru își reiau activitatea din august și septembrie 1369, pentru ca, abia la începutul lunii noiembrie 1369, voievodul să organizeze congregația nobililor de la Turda.

În acest context, sunt înregistrate intervenții, la rege, ale nobililor transilvăneni, în nume colectiv, pentru rezolvarea unor chestiuni punctuale. Astfel, la 27 mai 1369, regele Ludovic anula scrisorile de confirmare a dreptului de moștenire acordat Anei, fiica lui Dominic de Hărănglab. Documentul care atestă incidentul are multe lacune, dar exprimă limpede faptul că plângerea depusă de Iacob, fiul lui Mihail, fiul lui Pavel de Hărănglab, împotriva Anei, a fost susținută de trimișii nobililor din Transilvania, magiștrii Bakoch, Iacob, Zekul și Laurențiu, ziși Chech, și Ioan, fiul lui Laurențiu³⁹. La 1 iulie 1369, regele Ludovic revenea asupra anulării scrisorii menționate mai sus, la cererea obștii nobililor din Transilvania („*ad devotam supplicacionem nobilium partis Transsiluane*”), în momentul în care i s-au prezentat scrisori care atestau faptul că doamna Ana, fiica lui Dominic, fiul lui Beztur de Hărănglab și văduvă a lui Ioan, fiul lui Blasiu de Ciufud, se înțelese cu vărul ei, Mihail, fiul lui Pavel din Hărănglab, cu privire la părțile ei de moștenire din moșia părintească, anunțând că va judeca pricina la apropiata sa venire în Ardeal⁴⁰. În aceeași zi, regele îl informa pe voievodul Emeric Lackfi despre derularea pricinii respective, poruncindu-i să păstreze pe doamna Ana în stăpânirea părților ei din moșia părintească, fără vreo știrbire⁴¹. Pricina avea să ajungă înaintea vicevoievodului Ioan, la Sântimbru, în 22 septembrie 1369, care a amânat pronunțarea pentru viitoarea congregație a nobililor.

În sfârșit, în 9 noiembrie 1369, în cursul congregației generale a nobililor, convocate la Turda, Emeric Lackfi, voievodul Transilvaniei, consemna înțelegerea încheiată între obștea nobililor și episcopul Dumitru, cu privire la încasarea dijmei episcopale. Actul încheiat în cadrul congregației stărilor de la Turda cuprindea angajamentul nobililor de a nu se amesteca în niciun fel în strângerea dijmei. Mai mult chiar, angajamentul lor cuprindea inclusiv sancționarea celor care ar fi îndrăznit să încalce această promisiune, prin retragerea oricărui sprijin sau ajutor și declararea lor ca fiind „înșelători,

³⁹ *Ibidem*, p. 600-601. „[...] *et humilem supplicacionem universorum nobilium partis Transsiluane per magistros Bakoch, Iacobum, Zekul et Laurencium, Chech dictos, ac Iohannem, filium Laurencii, ipsorum ambasiatorem nostre maiestati porrectam in personis eorundem*”.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 610-611.

⁴¹ *Ibidem*, p. 612-613.

neîndreptățiți și vinovați”⁴². Înțelegerea nu cuprinde vreun privilegiu sau drept acordat nobililor, ci oferă un exemplu de funcționare a obștii nobililor în capacitatea ei de a negocia și stabili înțelegeri cu episcopul și capitlul Transilvaniei. Ca atare, evenimentul merită să fie menționat și adăugat la seria de acte și documente care atestă activitățile colective ale nobililor ardeleni în primii ani de după obținerea privilegiului regal din 1366.

În încheierea acestor observații se impun câteva constatări. Privilegiul din 28 iunie 1366 a fost urmat de mandatul regal din 12 martie 1367, fără vreo implicare directă demonstrabilă a nobililor ardeleni, deși respectarea drepturilor și privilegiilor acestora a fost subiectul central al poruncii regale. Comunicarea acestui subiect noului voievod, Nicolae Lackfi, de către rege, s-a făcut probabil prin viu grai, dar este semnificativ că a fost, de asemenea, repetată prin intermediul consiliului regal, prin porunca palatinului și chibzuința baronilor. Nu este clar care a fost motivul emiterii acestui mandat, în absența datelor despre eventuale abuzuri sau cel puțin dorința de a evita antagonizarea nobililor ardeleni în cazul folosirii autorității oficialilor, recte a aparatului administrativ voievodal, într-un mod vătămător pentru aceștia. Contextul este prea lacunar pentru a face aprecieri, dar modul de exercitare a autorității de către oficiali este posibil să fi stârnit îngrijorări sau nemulțumiri din partea nobililor. Înțelegerea mandatului regal poate fi facilitată de acceptarea importanței strategice a nobilimii ardeleni în planurile militare ale regelui Ludovic cu privire la intervenția în Țara Românească, planificată pentru anul 1368, anunțată în scrisoarea regală adresată nobililor ardeleni la 15 decembrie 1367. Regele le-a reamintit faptul că le-a acceptat cererile în privilegiile acordate în schimbul asumării obligației de a-l sprijini împotriva rebelilor din acele părți.

Atestări ale activităților colective ale nobililor transilvăneni survin ca urmare a derulării unor proceduri de verificare a actelor doveditoare ale unor nobili cu privire la drepturile lor de proprietate, precum confiscarea vămii și a moșiei Dumbrava de către voievod, un gest legal, în condițiile impunerii principiului existenței actelor scrise de proprietate. Intervenția obștii nobililor la foarte scurtă vreme după confiscării vămii, de partea nobililor Gyerőfi de Dumbrava, indică un nivel remarcabil de organizare și reacție a comunității. De asemenea, intervenția obștii nobililor de partea nobilului Iacob, fiul lui Mihail de Hărănglab, în mai 1369, este semnificativă pentru capacitatea de mediere între interesele membrilor comunității și monarh în privința unor interese personale. Regele a anulat, la cererea obștii nobililor, actele de confirmare a dreptului de moștenire a nobilei Ana de Hărănglab, revenind apoi asupra cazului și rezervându-și dreptul de a oferi o sentință la momentul în care se va afla în Transilvania. Cazul ca atare este unul de importanță

⁴² *Ibidem*, p. 651-652.

minoră, dar care atestă implicarea comunității nobililor ardeleni în rezolvarea unor aspecte privind drepturile de proprietate ale membrilor. În sfârșit, în cadrul congregației nobiliare organizate în noiembrie 1369, comunitatea nobililor a acceptat o serie de condiții și și-a asumat angajamente în nume colectiv, garantând faptul că nobilii nu se vor amesteca în strângerea dijmelor bisericești. Aceste date completează tabloul manifestărilor identității regionale a nobilimii ardelenene în anii care au urmat obținerii privilegiului din 28 iunie 1366.

Abrevieri bibliografice

- Bak *et alii* 1999 – János M. Bak, György Bónis, James Ross Sweeney (ed.), *Decreta Regni Mediaevalis Hungarie*, vol. I, 1000-1301, Idyllwild, 1999.
- Diaconescu 2013 – Marius Diaconescu, *Structura nobilimii din Transilvania în epoca angevină*, Cluj-Napoca, 2013.
- DIR C 1951 – Ion Ionașcu, Letiția Lăzărescu-Ionescu, Barbu Cămpina, Eugen Stănescu, David Prodan, Mihail Roller (ed.), *Documente privind istoria României. Veacul: XI, XII și XIII C. Transilvania*, vol. I, (1075-1250), București, 1951.
- DRH C 1991 – Ioan Dani, Konrad Gündisch, Viorica Pervain, Aurel Răduțiu, Adrian Rusu, Susana Andea (ed.), *Documenta Romaniae Historica C. Transilvania*, vol. XIII, (1366-1370), București, 1991.
- Engel 1996 – Pál Engel, *Magyarország világi archontológiája 1301-1457*, vol. I, Budapest, 1996.
- EO 2014 – Zsigmond Jakó, Géza Hegyi, András W. Kovács (ed.), *Erdélyi okmánytár. Oklevele, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez IV 1360-1372*, Budapest, 2014.
- Holban 1956 – Maria Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului)*, în *SMIM*, 1, 1956, p. 7-62.
- Holban 1962 – Maria Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (Problema stăpânirii efective a Severinului și a suzeranității în legătură cu drumul Brăilei)*, în *Studii*, XV, 1962, 2, p. 315-347.
- Hóman 1938 – Bálint Hóman, *Gli Angioini din Napoli in Ungheria 1290-1403*, Roma, 1938.
- Jakó 1993 – Zsigmond Jakó, *Despre numirea voievozilor Transilvaniei*, în *ActaMN*, 26-30/II, 1989-1993, p. 33-44.
- Kovács 2011 – András W. Kovács, *Voievozii Transilvaniei în perioada 1344-1359*, în Dumitru Țicu, Rudolf Gräf, Adrian Magina (ed.), *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*, Cluj-Napoca, 2011, p. 37-65.
- Paasi 2002 – Anssi Paasi, *Bounded Spaces in the Mobile World: Deconstructing 'Regional Identity'*, în *TESG*, 93, nr. 2, mai 2002, p. 137-148.

Cosmin Popa-Gorjanu

- Pall 1956 – Francisc Pall, *Voievozii, vicevoievozii, principii și guvernatorii Transilvaniei*, în *Documente privind istoria României. Introducere*, vol. I, București, 1956, p. 497-507.
- Papacostea 1980 – Șerban Papacostea, *Triumful luptei pentru neatârănare: întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești*, în *Constituirea statelor feudale române*, București, 1980, p. 165-193.
- Papacostea 1999 – Șerban Papacostea, *Întemeierea Țării Românești și a Moldovei și românii din Transilvania: un nou izvor*, în *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, București, 1999, p. 81-103.
- Pop 1997 – Ioan-Aurel Pop, *Un privilegiu regal solemn de la 1366 și implicațiile sale*, în *MT*, I, 1997, 1-2, p. 69-86.
- Popa-Gorjanu 2011 – Cosmin Popa-Gorjanu, *Identitatea regională și nobilimea ardeleană în secolul al XIV-lea*, în *AUASH*, 15/I, 2011, p. 75-96.
- Popa-Gorjanu 2012 – Cosmin Popa-Gorjanu, *The Nobility as Bearers of Regional Identity in Fourteenth Century Transylvania*, în *AUASH*, 16/2, 2012, p. 41-58.
- Popa-Gorjanu 2015 – Cosmin Popa-Gorjanu, *Identitatea regională și nobilimea ardeleană la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea*, în *Terra Sebus*, 7, 2015, p. 301-313.
- Popa-Gorjanu 2016 – Cosmin Popa-Gorjanu, *Identitatea regională și unirea stărilor privilegiate ardeleni în prima jumătate a secolului al XV-lea*, în *Terra Sebus*, 8, 2016, p. 211-225.
- Popa-Gorjanu 2017 – Cosmin Popa-Gorjanu, *Unirea de la Mediaș (25 noiembrie 1459) și identitatea regională*, în *Terra Sebus*, 9, 2017, p. 173-185.
- Popa-Gorjanu 2019 – Cosmin Popa-Gorjanu, *Medieval Nobility in Central Europe: The Himfi Family*, Cluj-Napoca, 2019.
- Thurocz 1985 – Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum*, vol. I, *Textus*, editori Elisabeth Galánthai, Julius Kristó, Budapesta, 1985.

LISTA ABREVIERILOR

- Abgadiyat** – Abgadiyat. Brill. Writing and Scripts Center (Bibliotheca Alexandrina).
- ACD** – Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis. University of Debrecen.
- Acmeology** – Acmeology. Mezhdunarodnoy akademii akmeologicheskikh nauk, Rossiyskoy akademii obrazovaniya, kafedry akmeologii i psikhologii professional'noy deyatel'nosti Akademii pri Prezidente RF (RANKhiGS), Tsentra akmeologicheskikh issledovaniy. Moscova.
- ActaAC** – Acta Archaeologica Carpathica. Polish Academy of Arts and Sciences. Cracovia.
- ActaMN** – Acta Musei Napocensis. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
- ActaMP** – Acta Musei Porolissensis. Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău.
- AD** – Archaeological Dialogues. Cambridge.
- AÉ** – Archaeologiai Értesítő a Magyar régészeti, művészettörténeti és éremtani társulat tudományos folyóirata. Budapest.
- AI** – Amazonia Investiga. Editorial Primate. Colombia.
- AIIAI/AIIX** – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași). Iași.
- AIIGB** – Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”. Series Historica. Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca.
- AKÖG** – Archiv für Kunde österreichischen Geschichts-Quellen. Wien.
- Alt Schaessburg** – Alt Schaessburg. Muzeul de Istorie Sighișoara.
- AnAcad** – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice. Academia Română. București.
- AnB** – Analele Banatului (serie nouă). Muzeul Național al Banatului. Timișoara.
- Angustia** – Angustia. Muzeul Carpaților Răsăriteni. Sfântu Gheorghe.
- Antinomies** – Institute of Philosophy and Law Ural Branch of the Russian Academy of Sciences. Ekaterinburg.
- Antiquity** – Antiquity. Durham University.
- Apulum** – Apulum. Acta Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii. Alba Iulia.

Lista abrevierilor

- ArchKözl** – Archaeologiai Közlemények. Pesten.
ArchMéd – Archéologie médiévale. Centre de Recherches Archéologiques Médiévales. Caen.
ArhMold – Arheologia Moldovei. Institutul de Arheologie Iași.
Arkheologiya – Arkheologiya. Kiev.
Arrabona – Arrabona. Xántus János Múzeum. Győr.
AS – Annals of Science. Taylor & Francis. Abingdon-on-Thames (UK).
Astra Sabesiensis – Astra Sabesiensis. Despărțământul Astra „Vasile Moga” Sebeș.
ASUI – Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași. Istorie. Iași.
ATF – Acta Terrae Fogarasiensis. Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat”. Făgăraș.
AUASH – Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
AUASP – Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
AUB – Analele Universității București. Istorie. Universitatea București.
AUVT – Annales d’Université Valahia Târgoviște, Section d’Archeologie et d’Histoire. Târgoviște.
AVSL – Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Sibiu.
BAM – Bibliotheca Archaeologica Moldaviae. Iași.
Banatica – Banatica. Muzeul Banatului Montan. Reșița.
BAR – British Archaeological Reports (International Series). Oxford.
BarbSz – Barbarikumi Szemle. University of Szeged.
BB – Bibliotheca Brukenthal. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.
BCȘS – Buletinul Cercurilor Științifice Studentești. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
BerRGK – Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main.
BiblThrac – Biblioteca Thracologica. Institutul Român de Tracologie. București.
BICS – Bulletin of the Institute of Classical Studies. Institute of Classical Studies. The University of London’s School of Advanced Study. London.
BI-PSA – Biblioteca Istro-Pontică, Seria Arheologie. Tulcea.
BMA – Bibliotheca Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.

BMN	– Bibliotheca Musei Napocensis. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
BMRBC	– Buletinul Muzeului Regional al Basarabiei din Chișinău.
BMS	– Bibliotheca Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeș.
Boabe de grâu	– Boabe de grâu. Revistă de cultură. București.
BS	– Bibliotheca Septemcastrensis. Institutul pentru Cercetarea Patrimoniului Cultural Transilvănean în Context European. Sibiu.
BSNR	– Buletinul Societății Numismatice Române. Societatea Numismatică Română. București.
BULR	– Boston University Law Review. Boston University School of Law. Boston (Massachusetts).
Brukenthal	– Brukenthal. Acta Musei. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.
Byzantion	– Byzantion. Revue Internationale des Études Byzantines. Peeters Publishers. Louvain.
ByzF	– Byzantinische Forschungen. Internationale Zeitschrift für Byzantinistik. Amsterdam.
Bylye Gody	– Bylye Gody. Cherkas Global University Press. Washington.
BYULR	– Brigham Young University Law Review. J. Reuben Clark Law School. Provo (Utah).
CACS	– Central Asia and the Caucasus Studies. The Ministry of Foreign Affairs of Islamic Republic of Iran. Tehran.
CAF/FHA	– Cahiers d'Archéologie Fribourgeoise. Freiburger Hefte für Archäologie. Zürich.
CAH	– Communicationes archaeologicae Hungariae. Budapest.
Caietele ARA	– Caietele Ara. Asociația „Arhitectură. Restaurare. Arheologie”. București.
Caietele CIVA	– Asociația Cercul de Istorie Veche și Arheologie, Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
Calitatea vieții	– Calitatea vieții. Institutul de Cercetare a Calității Vieții. București.
CASS	– Canadian-American Slavic Studies. Brill. Leiden.
CCA	– Cronica cercetărilor arheologice. cIMEC. București.
CCDJ	– Cultură și civilizație la Dunărea de Jos. Călărași.
CEJC	– Central European Journal of Geosciences.
CH	– Construction History. The Construction History Society. Ascot (UK).
CI	– Cercetări istorice. Muzeul de Istorie a Moldovei. Iași.
Concept	– Concept. Universitatea Națională de Artă Teatrală și Cinematografică „I. L. Caragiale” din București (UNATC). București.

Lista abrevierilor

- CR** – Caietele restaurării. Asociația Art Conservation Support. București.
- Crisia** – Crisia. Muzeul Țării Crișurilor. Oradea.
- CSMÉ** – A Csíki Székely Múzeum Évkönyvei. Muzeul Secuiesc al Ciucului. Miercurea Ciuc.
- CSP** – Canadian Slavonic Papers. Taylor & Francis. Abingdon-on-Thames (UK).
- Dacia** – Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. București, I (1924)-XII (1948). Nouvelle série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. București.
- DLJ** – Duke Law Journal. Duke University School of Law. Durham (North Carolina).
- DLR** – Denver Law Review. University of Denver Sturm College of Law. Denver (Colorado).
- Dolgozatok** – Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Érem – és Régiségtárából. Kolosvár (Cluj).
- DOP** – Dumbarton Oaks Papers. Dumbarton Oaks. Trustees for Harvard University.
- Drobeta** – Drobeta. Seria Etnografie. Muzeul Regiunii Porților de Fier. Drobeta-Turnu Severin.
- DSȘ** – Dări de Seamă ale Ședințelor. Comitetul Geologic. Institutul Geologic. București.
- EMúz** – Erdélyi Múzeum. Erdélyi Múzeum az Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár (Cluj).
- EphNap** – Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca.
- Eurasia Antiqua** – Eurasia Antiqua. Deutsches Archäologisches Institut Eurasien-Abteilung. Berlin.
- FK** – Földtani Közlöny. Budapest.
- FK** – Földrajzi Közlemények. Magyar Földrajzi Társaság.
- FolArch** – Folia Archaeologica. Magyar Történeti Múzeum. Budapest.
- FVL** – Forschungen zur Volks -und Landeskunde, Sibiu.
- GAS** – Geophysical Research Abstract. European Geosciences Union (EGU).
- Gemina** – Gemina. Revista Muzeului Bănățean din Timișoara.
- Geoarchaeology** – Geoarchaeology. An International Journal.
- GRBS** – Greek, Roman and Byzantine Studies. Duke University. Durham.
- Harvard LR** – Harvard Law Review. Harvard Law School. Cambridge (Massachusetts).
- HC** – Historia Constitucional. Centro de Estudios Políticos y Constitucionales de Madrid, adscrito al Ministerio español de la Presidencia, y el Seminario de Historia

- Constitucional “Martínez Marina” de la Universidad de Oviedo.
- Hierasus** – Hierasus. Muzeul Județean Botoșani.
- Historica** – Historica. Centrul de Istorie, Filologie și Etnografie din Craiova.
- HK** – Hadtörténelmi Közlemények (Évnegyedes folyóirat a magyar hadi történetírás fejlesztésére). Quarterly of Military History. Budapest.
- HLR** – Houston Law Review. University of Houston Law Center. Houston (Texas).
- HR** – Historical Research. Institute of Historical Research. University of London.
- HT** – The History Teacher. Society for History Education. Long Beach (California).
- IAA** – Istoriko-arkheologicheskij al'manakh. Armavir, Krasnodar. Moscova.
- Ialomița** – Ialomița. Studii și cercetări de arheologie, istorie, etnografie și muzeologie. Muzeul Județean Slobozia.
- IGC** – International Geological Congress. Prague.
- Istros** – Istros. Muzeul Brăilei. Brăila.
- JAHA** – Journal of Ancient History and Archaeology. Institutul de Arheologie și Istoria Artei. Universitatea Tehnică Cluj-Napoca.
- JAMÉ** – A Jóna András Múzeum Évkönyve. Nyíregyháza.
- JAS** – Journal of Archaeological Science. Elsevier.
- J. Biogeogr.** – Journal of Biogeography. Edited by Michael N. Dawson.
- JIA** – The Journal of Indian Art. W. Griggs & Sons. London.
- JKKCC** – Jahrbuch der Kaiserl. Königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien.
- JLSt** – Journal of Lithic Studies. Edinburgh.
- JSFU** – Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences. Siberian Federal University. Krasnoyarsk.
- JWP** – Journal of World Prehistory. Kluwer Academic.
- Kavkazskii sbornik** – Kavkazskii sbornik. MGIMO MID Rossii. Moscova.
- Közlemények** – Közlemények az Erdély Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából. Kolosvár (Cluj).
- Kratkie** – Kratkie soobshcheniya Instituta arkheologii. Institute of Archaeology Russian Academy of Sciences. Moscova.
- LCP** – Law and Contemporary Problems. Duke University School of Law. Durham (North Carolina).
- LȘ** – Lucrări științifice. Institutul de Învățământ Superior Oradea.

Lista abrevierilor

- Marisia** – Marisia. Studii și Materiale. Muzeul Județean Mureș. Târgu Mureș.
- Marmatia** – Marmatia. Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Baia Mare.
- Materialy** – Materialy po arkheologii, istorii i etnografii Tavrii. Tavria.
- MCA** – Materiale și Cercetări Arheologice (serie nouă). Academia Română. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”. București.
- MemEthno** – Memoria Ethnologica. Centrul Județean Pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Liviu Borlan Maramureș. Baia Mare.
- Mittheilungen** – Mittheilungen der K.K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien.
- MJSS** – Mediterranean Journal of Social Sciences. Rome.
- MLJ** – Mississippi Law Journal. The University of Mississippi School of Law. Oxford (Mississippi).
- MLR** – Michigan Law Review. University of Michigan Law School. Ann Arbor (Michigan).
- MN** – Munții Noștri. București.
- MT** – Mediaevalia Transilvanica. Muzeul Județean Satu Mare.
- MTA** – Multimedia Tools and Applications. Springer.
- MuzNaț** – Muzeul Național de Istorie a României. București.
- NAV** – Nizhnevolzhskij arkheologicheskij vestnik [The Lower Volga Archaeological Bulletin]. Volgograd State University.
- Nemvs** – Nemvs. Alba Iulia.
- NLO** – Novoe literaturnoe obozrenie. Moscova.
- NPNP** – Novoe proshloe / The New Past. Southern Federal University. Rostov-on-Don.
- NULR** – Northwestern University Law Review. Northwestern University Pritzker School of Law. Chicago (Illinois).
- NumKözl** – Numizmatikai Közlöny. Budapesta.
- OC** – Orientalia Christiana. Roma.
- ONV** – Omskiy nauchnyy vestnik. Omsk.
- OSR** – Obshchestvo. Sreda. Razvitie (Terra Humana). Tsentr nauchno-informatsionnykh tekhnologii Asterion. Sankt-Petersburg.
- ÖZBH** – Österreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen. Wien.
- PA** – Patrimonium Apulense. Direcția Județeană pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național Alba. Alba Iulia.
- Palynology** – Palynology. The Palynological Society.
- PL** – Ural State Pedagogical University. Ekaterinburg.

Pontica	– Pontica. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie. Constanța.
PR	– The Polish Review. Polish Institute of Arts and Sciences of America. New York.
Probleme economice	– Probleme economice. Organ al Comitetului Superior Economic. București.
PZ	– Prähistorische Zeitschrift. Deutsche Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Institut für Prähistorische Archäologie. Berlin.
QR	– Quaestio Rossica. Ural Federal University. Ekaterinburg.
Quat.Int	– Quaternary International. The Journal of International Union for Quaternary Research. Elsevier.
RA	– Revista Arhivelor. Arhivele Naționale ale României. București.
RB	– Revista Bistriței. Complexul Muzeal Județean Bistrița-Năsăud. Bistrița.
Realitatea ilustrată	– Realitatea ilustrată (sau Lucrurile așa cum le vedem cu ochii). Cluj (1927-1928), ulterior București.
RECEO	– Revue d'études comparatives Est-Ouest. Institut des Sciences Humaines et Sociales. Paris.
REF	– Revista de etnografie și folclor. București.
RESEE	– Revue des Etudes Sud-Est Européennes. Academia Română. București.
RevArh	– Revista Arheologică. Centrul de Arheologie al Institutului Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei. Chișinău.
Revue du Nord	– Revue du Nord. Archéologie. Revue d'Histoire et d'Archéologie des Universités du Nord de la France. Lille.
RHSEE/RESEE	– Revue historique du sud-est européen. Academia Română. București, Paris (din 1963 Revue des études sud-est européennes).
RI	– Revista de Istorie (din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
RJMD	– Romanian Journal of Mineral Deposits. București.
RM	– Revista Muzeelor. București.
RMI	– Revista Monumentelor Istorice. Institutul Național al Patrimoniului. București.
RN	– Revue Numismatique. Société française de numismatique.
RossArk	– Rossijskaya Arkheologiya. Institute of Archaeology, Russian Academy of Sciences. Moscova.
Rossiya i ATR	– Rossiya i ATR. Institut istorii, arkheologii i etnologii narodov Dal'nego Vostoka vo Vladivostoke.

	Dal'nevostochnoye otdeleniye Rossiyskoy akademii nauk. Vladivostok.
RR	– The Russian Review. University of Kansas. Lawrence.
RREI	– Revue Roumaine d'Études Internationales. Academia Română. București.
RRH	– Revue Roumaine d'Histoire. Academia Română. București.
RRHA	– Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux-Arts. Academia Română. București.
Rusin	– Obshchestvennoy assotsiatsiyey „Rus” (Kishinev). Tomskiy gosudarstvennyy universitet. Tomsk.
SA	– Sovetskaya Arkheologiya. Moscova.
SAI	– Studii și articole de istorie. Societatea de Științe Istorice și Filologice din România. București.
SAO	– Studia et Acta Orientalia. Societatea de Științe Istorice și Filologice din RPR. București.
Sargetia	– Sargetia. Acta Musei Devensis. Muzeul Civilizației Dacice și Romane. Deva.
SCIATMC	– Studii și Cercetări de Istoria Artei. Teatru, Muzică, Cinematografie. Institutul de Istoria Artei „G. Oprescu”. București.
SCIV(A)	– Studii și cercetări de istoria veche (din 1974, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie). București.
SCN	– Studii și cercetări de numismatică. Institutul de Arheologie București.
SCȘMI	– Sesiunea de Comunicări Științifice ale Muzeelor de Istorie. București.
SGEM	– SGEM. International Multidisciplinary Scientific GeoConference. Conference Proceedings. Sofia, Albena.
SlovArch	– Slovenská Archeológia. Archeologický ústav SAV. Nitra.
SMANS	– Southampton Monographs in Archaeology, new series. Southampton.
SMIM	– Studii și materiale de istorie medie. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române. București.
SN	– Schäßburger Nachrichten. HOG Informationsblatt für Schäßburger in aller Welt. Heilbronn.
SoveEtno	– Sovetslaya Etnografiya (1931-1991) (vezi și Etnograficheskoe Obozrenie). N. N. Miklukho-Maklai Institute of Ethnology and Anthropology of the Russian Academy of Sciences. Moscova.
SP	– Studii de Preistorie. Asociația Română de Arheologie. București.

StComCaransebeș	– Studii și Comunicări de Istorie și Etnografie (continuă cu Tibiscum. Studii și Comunicări de Etnografie - Istorie), Caransebeș.
StComSibiu	– Studii și Comunicări. Arheologie-Istorie. Muzeul Brukenthal. Sibiu.
StComSM	– Studii și comunicări. Muzeul Județean Satu Mare.
STP	– Slavery: Theory and Practice. Cherkas Global University Press. Washington.
Stratum plus	– Stratum plus. Archaeology and Cultural Anthropology. Chișinău.
Studii	– Studii. Revistă de istorie (din 1974 Revista de istorie și din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
Studime Historike	– Studime Historike. Universiteti Shtetëror i Tiranës. Instituti i Historisë dhe i Gjuhësisë. Tiranë.
SUBBB	– Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”, Series Biologia. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
SUBBG	– Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”, Series Geologia. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
SUCSH	– Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica. Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu.
SV	– Sotsiologiya vlasti. Rossiyskaya akademiya narodnogo khozyaystva i gosudarstvennoy sluzhby pri Prezidente Rossiyskoy Federatsii. Moscova.
Terra Sebus	– Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeș.
TESG	– Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie. Royal Dutch Geographical Society. Utrecht.
The Celator	– The Celator: Journal of Ancient and Medieval Coinage. Lancaster (Pennsylvania).
Thraco-Dacica	– Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie. București.
Tibiscum	– Tibiscum. Studii și Comunicări de Etnografie și Istorie. Muzeul Regimentului Grăniceresc din Caransebeș.
TLR	– Tulsa Law Review. The University of Tulsa College of Law. Tulsa (Oklahoma).
TxLR	– Texas Law Review. University of Texas at Austin School of Law. Austin (Texas).
Transilvania	– Transilvania. Centrul Cultural Interetnic Transilvania. Sibiu.
TV	– Tyuremnyy vestnik. Izdanie Glavnogo tyuremnogo upravleniya. Sankt-Petersburg.
Tyragetia International	– Tyragetia International, serie nouă. Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Chișinău.
Țara Bârsei	– Țara Bârsei. Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov.

Lista abrevierilor

- UCLR** – The University of Chicago Law Review. The Law School of the University of Chicago. (Illinois).
- UCLALR** – UCLA Law Review. UCLA School of Law and the Regents of the University of California. Los Angeles (California).
- UPA** – Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Berlin.
- VDB-MB** – Veröffentlichungen aus dem Deutschen Bergbau-Museum Bochum. Bochum.
- Vestnik instituta** – Vestnik instituta: prestuplenie, nakazanie, ispravlenie. Vologodskii institut prava i ekonomiki Federal’noi sluzhby ispolneniya nakazanii. Vologda.
- Vestnik SPb** – Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo instituta kul’tury. Sankt-Peterburgskiy gosudarstvennyy institut kul’tury. Sankt-Petersburg.
- Vestnik Tomskogo** – Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Istoriya. Tomskiy gosudarstvennyy universitet. Tomsk.
- VHA** – Vegetation History and Archaeobotany. The Journal of Quaternary Plant Ecology, Palaeoclimate and Ancient Agriculture. Official Organ of the International Work Group for Palaeoethnobotany.
- VKZ** – Vserossiiskii kriminologicheskii zhurnal/Russian Journal of Criminology. Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education Baikal State University. Irkutsk.
- VLR** – Vermont Law Review. Vermont Law School. South Royalton (Vermont).
- WASJ** – World Applied Sciences Journal, (Education, Law, Economics, Language and Communication). International Digital Organization for Scientific Information. Pakistan.
- WLJ** – Washburn Law Journal. Washburn University School of Law. Topeka (Kansas).
- WLR** – Washington Law Review. University of Washington School of Law. Seattle (Washington).
- WMLR** – William & Mary Law Review. William & Mary Law School. Williamsburg (Virginia).
- WNELRW** – Western New England Law Review. Western New England University. School of Law Springfield (Massachusetts).
- WSNC** – World of the Slavs of the North Caucasus. Krasnodarskii gosudarstvennyi universitet. Krasnodar.
- YLJ** – The Yale Law Journal. Yale Law School. Danvers (Massachusetts).
- Ziridava** – Ziridava. Studia Archaeologica. Muzeul Județean Arad.

ZMY

– Zhurnal ministerstva yustitsii. Tipografiya pravitel'stvuyushchego senata. Sankt-Petersburg.

Zographe

– Zographe. Revue d'art Médiévale. Institute d'histoire de l'art. Faculté de Philosophie. Belgrad.